

DYSPROPORCJE SPOŁECZNE I GOSPODARCZE W PRZESTRZENI ŁODZI

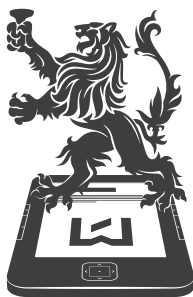
Czynniki, mechanizmy, skutki

pod redakcją
Andrzeja Suliborskiego
i Marcina Wójcika

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

**DYSPROPORCJE
SPOŁECZNE I GOSPODARCZE
W PRZESTRZENI ŁODZI**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

DYSPROPORCJE SPOŁECZNE I GOSPODARCZE W PRZESTRZENI ŁODZI

Czynniki, mechanizmy, skutki

pod redakcją
Andrzeja Suliborskiego
i Marcina Wójcika

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Andrzej Suliborski, Marcin Wójcik – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT

Wiesław Maik

REDAKCJA NAUKOWA

Andrzej Suliborski, Marcin Wójcik

EDYCJA TEKSTU, SKŁAD, ŁAMANIE I PROJEKT OKŁADKI

Karolina Dmochowska-Dudek

Zdjęcia wykorzystane na okładce autorstwa Macieja Kossowskiego

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Katedrę Geografii Regionalnej i Społecznej

Praca naukowa finansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki
(NN 306033040)

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014
Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06682.14.0.K

ISBN 978-83-7969-240-8
ISBN (ebook) 978-83-7969-770-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

I. Zagadnienia Wstępne	7
1. Wstęp (<i>A. Suliborski, M. Wójcik</i>).....	7
2. Geografia społeczna w Polsce – geneza, koncepcje i zróżnicowanie problemowe, ze szczególnym uwzględnieniem studiów geograficzno-miejskich w ośrodku łódzkim (<i>M. Wójcik, A. Suliborski</i>).....	17
3. Dysproporcje w przestrzeni miejskiej. Ujęcie teoretyczne (<i>P. Tobiasz-Lis</i>)	49
4. Przestrzenie dobre, przestrzenie złe w mieście (<i>E. Klima</i>)	63
II. Czynniki i mechanizmy kształtowania dysproporcji w przestrzeni miejskiej Łodzi	77
1. Dysproporcje w zagospodarowaniu przestrzeni miejskiej Łodzi – uwarunkowania genetyczno-funkcjonalne (<i>A. Suliborski, K. Dmochowska-Dudek</i>).....	77
2. Dysproporcje w rozwoju systemu przyrodniczego Łodzi (<i>K. Dmochowska-Dudek, A. Majecka</i>)	107
3. Rady Osiedlowe jako czynnik zmieniający dysproporcje w przestrzeni miasta na przykładzie Łodzi (<i>A. Suliborski</i>)	127
4. Wpływ procesu gentryfikacji na dysproporcje w centrum Łodzi (<i>P. Tobiasz-Lis</i>)	171
III. Dysproporcje w przestrzeni miasta – studia przypadków	187
1. Zróżnicowanie szaty informacyjnej miasta jako przejaw dysproporcji przestrzennych. Studium przypadku wielkomiejskiego centrum Łodzi (<i>M. Wójcik</i>)	187
2. Dysproporcje warunków i jakości życia mieszkańców jednostki osiedlowej Teofilów w Łodzi. Przykład osiedli Rojna i Rogatka (<i>A. Kulawiak</i>).....	209
3. Dysproporcje Przewodzenie w postrzeganiu konfliktogennych inwestycji w mieście – przykład osiedli Olechów i Andrzejów w Łodzi (<i>K. Dmochowska-Dudek</i>)	223
4. Park jako przykład dysproporcji w mieście – znaczenie i rola natury (<i>E. Klima</i>)	239
IV. Skutki dysproporcji w przestrzeni miasta	259
1. Przyczyny i konsekwencje współczesnych form izolacji przestrzeni mieszkaniowej w Łodzi (<i>P. Tobiasz-Lis</i>)	259
2. Dysproporcje przestrzenne wybranych zjawisk patologii społecznych w Łodzi (<i>S. Mordwa</i>)	277
3. Ocena przestrzennych dysproporcji w Łodzi z perspektywy mieszkańców miasta (<i>M. Wójcik, P. Tobiasz-Lis</i>)	305
Zakończenie (<i>M. Wójcik, A. Suliborski</i>).....	321
Krajobrazy miejskich dysproporcji	329

I. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

1. WSTĘP

1.1. Problem badawczy

Problematyka zróżnicowania przestrzennego miast jest przedmiotem badań różnych dyscyplin naukowych (np. geografii miast, ekonomiki regionalnej, socjologii miasta, urbanistyki). Studia nad strukturą przestrzenną miasta mają rozbudowaną teorię i liczne weryfikacje empiryczne. W Polsce wiedza na temat rzeczywistych dysproporcji i całościowych mechanizmów przemian poszczególnych obszarów miasta jest jeszcze stosunkowo mała, co wynika głównie z prymatu ujęć bazujących na materiale statystycznym (ujęcia formalne) oraz niedocenianiu studiów mikro-skalowych i związanych z nimi metod analizy jakościowej.

Miasto, niezależnie od epoki historycznej, stanowiło złożony twór społeczny i gospodarczy, a tym samym zawsze istniały w jego przestrzeni dysproporcje, które zależnie od kręgu kulturowego, wielkości czy funkcji miasta przyjmowały mniej lub bardziej jaskrawy charakter (Maik 2012). Dysproporcje miejskie opisywane są najczęściej w dwóch zasadniczych odmianach, tzn. urbanistycznej (morfologiczno-funkcjonalnej) oraz społecznej (Wallis 1990). Zbyt mało miejsca poświęca się w geografii społeczno-ekonomicznej integracji obu podejść w ramach odpowiednich koncepcji badawczych, np. strukturalnej (Maik 1988, Suliborski 2010), czy kulturowej (Rembowska 2002, Jędrzejczyk 2004).

W ciągu ostatnich 25 lat miasta polskie były przedmiotem wielu badań geograficznych i z zakresu innych nauk podejmujących wątek przemian struktur przestrzennych w różnych kontekstach i wymiarach. Z formalnego punktu widzenia, czyli analizy procesów i struktur wykonanych na bazie dostępnej statystyki lub inwentaryzacji stanu i zmian form zagospodarowania przestrzeni, wiemy o transformacji przestrzennej miasta stosunkowo dużo. Musimy sobie zdawać jednak sprawę, że wiedza, którą mamy, choć odnosi się do licznych problemów funkcjonowania miasta, jest w znacznym stopniu powierzchowna i często nie obejmuje analizy i inter-

pretacji wielu czynników sprawczych przemian (np. społeczno-kulturowych, politycznych, genetycznych) oraz rzadko odnosi się do tzw. struktur ukrytych odpowiedzialnych za rzeczywiste przyczyny różnicowania się przestrzeni miasta (np. przestrzeni symbolicznej, wartości, relacji i zachowań społecznych). Większość badań dotyczy obserwowanych tendencji przestrzennych w podziałach terytorialnych miasta na jednostki funkcjonalne, administracyjne czy statystyczne. Stosunkowo rzadko podejmowane są starania, aby transformację wewnętrzną struktury miast opisać i zinterpretować również w mikroskali przestrzennej, inaczej mówiąc ukazać „jak?” i „dlaczego?” przebiega transformacja krajobrazu jednych miejskich kwartałów, bloków urbanistycznych, ulic, działek, obiektów itd., gdy inne pozostają na uboczu współczesnych procesów rozwoju miejskiego.

W naukach społecznych zafascynowanie problemem dysproporcji miejskich doprowadziło do powstania radykalnych nurtów badawczych (lata 70. i 80. XX w.), których ikonami po dzień dzisiejszy są prace D. Harvey'a, R. Peeta czy M. Castellsa (problem sprawiedliwości społecznej w mieście). Ta swoista rewolucja w sposobie myślenia o mieście i podziałach jego przestrzeni była wyjściem do opracowania wielu współczesnych koncepcji i podejść próbujących wyjaśnić jak działają mechanizmy decydujące o powstawaniu różnicowań (dysproporcji) w przestrzeni miasta i pomiędzy miastami, np.

1) koncepcja polityki miejskiej/reżimu miejskiego (np. Stone 1989, Sagan 2000);

2) koncepcja nierównomiernego rozwoju/dualnego miasta (np. Mollenkopf, Castells 1991);

3) koncepcja miejskiej „szachownicy” (szkoła kalifornijska) (np. Soja 2000);

4) koncepcja miasta kryzysowego/upadającego (np. Majer 1997);

5) koncepcja miasta globalnego (np. Sassen 2001).

W ostatnich latach wiele uwagi poświęca się procesom globalizacji, które odpowiedzialne są za włączanie miast w system krążenia społecznego, kapitału, dóbr, inwestycji. Globalizacja powoduje i prowadzi do powstawania oraz narastania dysproporcji w samym mieście, w różnych skalach przestrzennych. Od początku transformacji obserwujemy zjawisko przemian społeczno-przestrzennych, które różnicuje się również w mikroskali (na sąsiadujących ze sobą działkach, kamienicach, zakładach pracy, itd.). Uniwersalizm globalizacji łączy się z uwarunkowaniami lokalnymi określonymi ogólnym pojęciem glocalizacji. Te ostatnie wynikają nie tylko z procesu samej transformacji, choć ta sama w sobie jest odpowiedzialna za wiele procesów różnicowania się miejskiej przestrzeni (np. powrót renty gruntowej, kryzys w przemyśle, itd.), ale również z lokalnych uwarunkowań – historycznych (genezy miasta, jego funkcji, zastanych struktur społecznych i gospodarczych), specyfiki kultury mieszkańców, skłonności

do podejmowania indywidualnych lub zbiorowych działań (w tym przedsiębiorczości), przywiązania do miasta, jego wartościowania, poczucia odpowiedzialności, itd., a także całokształtu zachowań i odczuć społecznych, które często są nazywane „klimatem” miasta.

Problem powstawania nierówności w rozwoju poszczególnych części miasta jest od dawna dyskutowany w literaturze światowej, jak również krajowej. W ostatnim dziesięcioleciu uzyskują one teoretyczną podbudowę w coraz większym stopniu odnoszącą się do udziału procesu globalizacji w różnicowaniu przestrzennym zjawisk. Jedną z najbardziej wyrazistych koncepcji wyrażona jest metaforą „dualnego miasta”, której autorstwo w największym stopniu przypisuje się M. Castellsowi (1998)¹. Model „dualnego miasta” opisuje dychotomię przemian na miejskich rynkach pracy i w układzie sektorowym miasta, co odzwierciedla się w rozwoju lub kryzysie odpowiednich miejskich przestrzeni. Koncepcja w dużej mierze odnosi się do poszukiwania związku pomiędzy pewnymi ścieżkami rozwoju funkcjonalnego miasta i jego części a procesami segregacji społecznej, pojawianiem się nowych lub zmianą społecznych zachowań oraz stylów życia. Koncepcja „dualnego miasta” ma swoje rozmaite interpretacje na gruncie badań społeczności izolowanych (grodzienie przestrzeni) czy odnowy miast (gentryfikacja, rewitalizacja).

1.2. Przestrzeń badań

Łódź wśród wielkich miast w Polsce jest ośrodkiem specyficznym. Miasto powstałe w wyniku żywiołowych procesów XIX-wiecznej industrializacji, jest bardzo dobrym przykładem do badań przemian struktur wewnętrzniejskich. Cechą charakterystyczną Łodzi kształtującej się w warunkach XIX-wiecznego kapitalizmu oraz w okresie socjalistycznym było istnienie dużych różnic społecznych w jej przestrzeni. Struktura miasta, choć ukształtowana w dużej części w drugiej połowie XIX i w pierwszej połowie wieku XX, głównie przez czynniki gospodarcze, utrwalona a nawet pogłębiona została przez system socjalistyczny. Niezależnie od ustroju społeczno-politycznego (kapitalizm, socjalizm) miasto miało wybitnie przemysłową strukturę gospodarczą, charakteryzującą się znacznym niedorozwojem usług, co miało swoje negatywne konsekwencje społeczno-kulturowe i w krajobrazie miejskim.

Obszary wzrostu (rozwoju) były w przemysłowej Łodzi XIX i początku XX w. enklawami w przestrzeni zamieszkałej przez ludność biedną, skupioną w charakterystycznych formach substandardowej zabudowy bez żadnych walorów technicznych i estetycznych. Tereny przemysłowe

¹ Por. A. Lisowski (2000).

w granicach łódzkiej kolei obwodowej przemieszane były z obszarami rezydencji przemysłowców, osiedlami robotników i enklawami usług podstawowych. Rządy totalitarne w mieście, najpierw faszyzm, później komunizm, doprowadziły do zagłady lub usunięcia przedwojennej elity społecznej i zakończyły okres Łodzi wielokulturowej. Odbudowa rodzimej warstwy inteligenckiej, przede wszystkim dzięki powołaniu w Łodzi wielu instytucji szkolnictwa wyższego, była procesem rozciągniętym w czasie. Historyczne dziedzictwo materialne Łodzi kapitalistycznej było niszczone w ciągu prawie 50 lat przez władze komunistyczne i uległo znacznej degradacji, a stosunkowo nieliczne wysokostandardowe budowle dekapitalizacji. Łodzianie zaczęli odzyskiwać świadomość wartości historycznej miasta i własnej tożsamości lokalnej dopiero od początku lat 90. XX w. i proces ten trwa do dzisiaj. Nie jest to jeszcze etap, w którym łodzianie mają już w pełni wykształconą podmiotowość miejsca. Po II wojnie światowej, w okresie gospodarki socjalistycznej, powstawały w mieście nowe dzielnice przemysłowe i osiedla mieszkaniowe, które były, podobnie jak w końcu XIX w., odzwierciedleniem ideologicznego prymatu produkcji przemysłowej nad wartościami humanistycznymi miasta. Nieliczne elitarne dzielnice mieszkaniowe zostały zasiedlone przez napływających do miasta mieszkańców wsi, natomiast najbardziej reprezentacyjne obiekty zostały zajęte przez instytucje państwowe lub publiczne i przystosowane do nowych funkcji.

Łódź jest ciekawym przedmiotem badań nad zmianami w okresie socjalistycznym i w czasach współczesnych. W gospodarce socjalistycznej nie zwracano uwagi na wartość historyczną miasta, a jednocześnie dostosowywano całe dziedzictwo kapitalizmu do gospodarki centralnie planowanej, prowadząc do jego znacznego zniszczenia, a w niektórych przypadkach unicestwienia. Struktura społeczna uległa z jednej strony zmianie w wyniku napływu nowych mieszkańców i wzrostu poziomu edukacji, z drugiej jednak utrwalony został, a nawet wzmocniony, robotniczy charakter miasta. Utrzymano w nim silną dominację przemysłu, w tym przede wszystkim branży włókienniczej. System socjalistyczny ograniczył znaczne różnice w poziomie życia mieszkańców Łodzi, ale jednocześnie był on, biorąc pod uwagę inne wielkie polskie miasta, na relatywnie niskim poziomie. Niedoinwestowanie miasta po 1945 r. oraz brak szacunku dla jego przeszłości doprowadziły do utrwalenia stereotypu wizerunku Łodzi jako miasta szarego, brudnego, bez atrakcji turystycznych.

Transformacja była dla Łodzi szczególnie dotkliwa. Przemysł włókienniczy, zdominowany przez kobiety, był właściwie bezbronny wobec kryzysu. Zamknięcie rynku wschodniego dopełniło zapaść przemysłu. Łódź wśród dużych polskich miast nadal boryka się z największymi problemami transformacji – bezrobociem, zwłaszcza wśród kobiet, rosnącą patologią,

narastaniem biedy i powstaniem enklaw ubóstwa oraz zdegradowanych przestrzeni. W latach 90. XX w. przejawem lokalnego patriotyzmu był rozwój przedsiębiorczości. Mimo że zamknięto większość wielkich fabryk włókienniczych i odzieżowych, Łódź była i jest nadal największym centrum przemysłu tekstylnego w Polsce (wraz z sąsiednimi miastami i gminami). Produkcja została przeniesiona z wielkich hal do małych i średnich przedsiębiorstw, które często powstawały na gruzach dawnych fabryk wykorzystując ich budynki, park maszynowy czy pracowników. Centralny system handlu zastąpiony został przez budowę największych targowisk w Europie Środkowej, gdzie spotykali się producenci i kupujący z Polski i Europy Środkowej i Wschodniej. Całość tych żywiołowych zmian doprowadziła do chaosu w zagospodarowaniu przestrzeni, zwłaszcza w centrum miasta.

Transformacja ustrojowa (polityczna, gospodarcza i społeczna), stworzyła nowe warunki do przekształcenia struktury społecznej i gospodarczej Łodzi. Miasto zmienia swoje oblicze społeczne, funkcjonalne i fizjonomiczne. Z ośrodka silnie przemysłowego ewoluuje w kierunku miasta przemysłowo-usługowego oraz usługowo-przemysłowego, w którym szczególnie dynamiczne stają się funkcje usługowe – zwłaszcza wyższego rzędu (metropolitalne). Łódź poszukuje dzisiaj nowej tożsamości, której podstawą staje się także jej przeszłość kulturowa. Otwarcie miasta na wpływy procesów globalizacji i modernizacji zmienia w sposób żywiołowy jego przestrzeń społeczną i materialną w kierunku narastania dysproporcji i różnic. Czyni to z Łodzi pasjonujący przedmiot badań, w którym dysproporcje istnieją zarówno między bliskimi sąsiadami, jak i między sąsiednimi budynkami, ulicami czy całymi kwartałami miasta.

1.3. Cele badań i struktura pracy

Podstawowym problemem badawczym stawianym w pracy jest **pytanie o kierunek i zakres (uwarunkowania, procesy tempo, efekty) różnicowania się przestrzeni miejskiej w okresie transformacji w kontekście oddziaływania procesów globalizacji i lokalnych**. Chodzi tutaj o identyfikację różnych przestrzeni rozwoju takich, jak miejsca stojące na uboczu, pomijane, w głównych trendach przemian społeczno-gospodarczych, czy też obszarów dynamicznego wzrostu i dobrobytu w mieście. Podstawowym celem jest **wyjaśnienie, jakie czynniki wywołują powstawanie nowych lub utrwalanie dotychczasowych dysproporcji w przestrzeni miasta**. Celowi temu towarzyszy również próba **opisania mechanizmów przemian lub stagnacji, czyli pewnych sposobów tworzenia się nowej rzeczywistości społecznej i gospodarczej, a także utrwalania i pogłębiania istniejących już dysproporcji, w tym również ukazanie wybra-**

nych efektów (skutków) społecznych i gospodarczych procesów różnicujących krajobraz miejski.

Liczba potencjalnych zjawisk i procesów różnicujących przestrzeń miejską jest bardzo duża. Stąd też we wskazaniu czynników oraz skutków i wyjaśnieniu mechanizmów przemian posłużono się wybranymi przykładami. Opisy te zostały uzupełnione o studia przypadków wybranych dysproporcji w układzie mikroskalowym. Dobór zakresu merytorycznego określonych studiów (por. ryc. 1.1) wynikał w dużej mierze z trzech przyjętych w założeniach projektu kontekstów badań, które wynikają z oddziaływania określonych czynników przemian przestrzeni, tzn.:

- kontekstu funkcjonalno-przestrzennego (podziały formalne przestrzeni miasta, charakter zagospodarowania przestrzennego (morfologia, fizjonomia), użytkowanie ziemi, struktura funkcjonalna, czynniki lokalizacji, polityka przestrzenna);
- kontekstu społeczno-kulturowego (struktura społeczno-przestrzenna, wykluczenie społeczne i patologie, percepcja oraz wartości przestrzenne, jakość życia);
- kontekstu politycznego (funkcjonowanie samorządu lokalnego, zarządzanie zasobami miasta).

Dążeniem autorów opracowania było dokonanie jak najszerszej interpretacji powstających w mieście dysproporcji w odpowiednio zidentyfikowanych wcześniej przestrzeniach miejskich. Badane dysproporcje przestrzenne odnoszą się do różnych przejawów rzeczywistości społeczno-kulturowej i gospodarczej miasta. Różnice te stanowią efekt kumulacji najważniejszych czynników zmian w konkretnych obszarach, czyniąc z nich miejsca lepsze lub gorsze, dynamicznie rozwijające się lub pasywne, brzydkie i zdegradowane, albo też estetyczne i wyjątkowe.

W strukturze pracy wydzielono cztery zasadnicze części. W części pierwszej zarysowano podstawy teoretyczne badań nad dysproporcjami. M. Wójcik i A. Suliborski dokonali próby wyjaśnienia genezy i rekonstrukcji różnych koncepcji geografii społecznej w Polsce, w zakresie której w największym stopniu leży problem dysproporcji miejskich. Uzupełnieniem tej pracy są dwa teksty dotyczące teoretycznych i metodologicznych kwestii studiów nad zróżnicowaniami przestrzeni miast. P. Tobiasz-Lis dokonała analizy czynników i mechanizmów tworzenia się dysproporcji z punktu widzenia współczesnego stanu wiedzy będącej wynikiem zestawienia ujęć teoretycznych i ich empirycznych weryfikacji. E. Klima przeprowadziła natomiast dyskusję nad zróżnicowaniem przestrzeni miasta w odniesieniu do systemu aksjonormatywnego.

	czynniki, mechanizmy	studia przypadków	skutki
kontekst badań dysproporcji funkcjonalno-przestrzenny		park jako przykład dysproporcji	percepcja dysproporcji
	gentryfikacja centrum miasta		patologie społeczne
polityczny		szata informacyjna	formy izolacji przestrzeni mieszkaniowej
	uwarunkowania genetyczno- funkcjonalne dysproporcji	dysproporcje funkcjonalno- fizjonomiczne osiedla mieszkaniowego	
	rozwój systemu przyrodniczego		
		inwestycje jako czynnik konfliktogenny	
	rady osiedlowe jako czynnik różnicujący		

Ryc. 1.1. Wybrane (podjęte) obszary merytoryczne w odniesieniu do kontekstów badań dysproporcji w przestrzeni miasta
Źródło: opracowanie własne

Drugą część opracowania stanowi obszerny zbiór wyników badań nad czynnikami i mechanizmami powstawania dysproporcji wewnątrzmiastkich. A. Suliborski i K. Dmochowska-Dudek wykonali obszerną syntezę uwarunkowań zróżnicowania przestrzennego miasta w odniesieniu do czynników funkcjonalno-genetycznych. Współczesny stan swoistej aglomeracji jednostek osadniczych (struktura funkcjonalno-przestrzenna) wyjaśniają z punktu widzenia zależności od dotychczasowej ścieżki zmian, a tym samym specyfiki miasta, którego podstawy wynikają z pierwotnego zróżnicowania różnych funkcji (zwłaszcza przemysłowej i mieszkaniowej) w przestrzeni. Uzupełnieniem tego opracowania jest wskazanie przez K. Dmochowską-Dudek i A. Majecką uwarunkowań dla rozwoju przestrzeni zurbanizowanej w systemie przyrodniczym, zwłaszcza w kontekście zróżnicowania jego podstawowych komponentów. Pozostałe wyniki prac w tej części odnoszą się do ważnych problemów funkcjonowania miasta w warunkach gospodarki rynkowej i tworzenia podstaw społeczeństwa obywatelskiego. A. Suliborski określił wpływ funkcjonowania rad osiedlowych na powstawanie współczesnych zróżnicowań w przestrzeni miasta, natomiast P. Tobiasz-Lis przedstawiła rolę procesu gentryfikacji w kształtowaniu dysproporcji w centrum miasta.

Kolejną część stanowią cztery teksty ukazujące studia przypadku dysproporcji w wybranych fragmentach miasta o odmiennych funkcjach społeczno-gospodarczych. M. Wójcik przedstawił zróżnicowanie szaty informacyjnej w centrum miasta, interpretując to zjawisko w kategoriach dysproporcji w mikroskali przestrzennej. A. Kulawiak ukazała dysproporcje funkcjonalno-fizjonomiczne w typowym osiedlu mieszkaniowych o przewadze form budownictwa wielorodzinnego, K. Dmochowska-Dudek wyjaśniła wpływ inwestycji na powstawanie konfliktów społeczno-przestrzennych, natomiast E. Klima skoncentrowała się na specyfice parku miejskiego jako przykładu miejscowych dysproporcji społecznych.

Czwarta, ostania część opracowania poświęcona jest wybranym skutkom dysproporcji w przestrzeni miejskiej. P. Tobiasz-Lis przedstawiła efekty, które są jednym z głównych przejawów dysproporcji współczesnych miast Polski, tzn. współczesne formy izolacji społeczno-przestrzennej, związane przede wszystkim z lokalizowaniem nowych osiedli mieszkaniowych (m.in. grodzenie przestrzeni). S. Mordwa w wielokontekstowy sposób naświetlił zjawiska nasilenia w przestrzeni miasta różnych patologii społecznych, tj. przestępczości, bezrobocia i biedy. Ostatni tekst, autorstwa P. Tobiasz-Lis i M. Wójcika, dotyczy wartościowania przestrzeni miasta. Stanowi on swoiste studium percepcji różnych kategorii miejsc w mieście, ujętych ostatecznie w układzie przestrzennym i czasowym.

W zakończeniu zinterpretowano wyniki badań w kontekście funkcjonowania miasta jako przestrzeni dysproporcji społecznych i gospodarczych.

Twórcy tomu mają nadzieję, że zbiór prac, których przewodnią myślą jest ukazanie Łodzi jako przestrzeni zróżnicowanej (dysproporcjonalnej) w różnych kategoriach i kontekstach przemian społecznych, ekonomicznych i politycznych, będzie stanowić interesujące studium zjawisk miejskich początku XXI w., a także pobudzi naukową dyskusję w wymiarze teoretyczno-metodologicznym i praktyki badawczej.

*Andrzej Suliborski,
Marcin Wójcik*

Uniwersytet Łódzki,
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

LITERATURA

- Castels M., 1989, *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-regional Process*, B. Blackwell, Oxford, Cambridge MA.
- Jędrzejczyk D., 2004, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Dialog, Warszawa.
- Lisowski A., 2000, *Miasto dualne – metafora a rzeczywistość*, Przegląd Geograficzny, 72, 3, s. 231-247.
- Maik W., 2012, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miastowskich. Studium z metodologii geografii miast*, Wydawnictwo WSG, Bydgoszcz.
- Majer A., 1997, *Duże miasta Ameryki. „Kryzys” i polityka odnowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mollenkopf J. H., Castells M., 1991, *Dual City. Restructuring New York*, Russell Sage Foundation, New York.
- Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy. Rozwój miast w świetle koncepcji reżimu miejskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Sassen S., 2001, *The Global City. New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, New Jersey.
- Soja E. W., 2000, *Postmetropolis. Critical studies of cities and regions*, Blackwell, Oxford.
- Stone C., 1989, *Regime Politics. Governing Atlanta 1946-1988*, University Press of Kansas, Lawrence.
- Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wallis A., 1990, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa.

2. GEOGRAFIA SPOŁECZNA W POLSCE – GENEZA, KONCEPCJE I ZRÓŻNICOWANIE PROBLEMOWE, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM STUDIÓW GEOGRAFICZNO-MIEJSKICH W OŚRODKU ŁÓDZKIM

2.1. Wprowadzenie

Rozwój geografii społecznej i geografii miast, nie tylko w Polsce, ale przede wszystkim w ideowym centrum obu wspomnianych dziedzin (Wielka Brytania) zachodzi w nierozzerwalnym związku, którego źródłem jest namysł nad różnymi przejawami związku społeczeństwa i przestrzeni (por. Knox, Pinch 2010). **W podstawowym współczesnym podręczniku z tego zakresu, tj. *Urban Social Geography*, autorstwa P. Knoxa i S. Pincha (2010) kluczowym zagadnieniem dla zrozumienia struktur i procesów miejskich jest specyficzny rodzaj patrzenia na przedmiot zainteresowań (miasto), charakteryzujący się, jak piszą autorzy, pogłębioną interpretacją sposobów tworzenia przestrzeni przez ludzi, którzy przez odgrywane rozmaite role i podejmowane działania, a także określone normy (wartości) nadają jej specyficzne piętno (charakter). Źródłem (sprawcą) zmiany są ludzie, miasto zaś stanowi efekt (skutek) określonych sposobów zamieszkiwania (stylów życia) i jednocześnie, zwrotnie oddziałuje na człowieka jako specyficzne środowisko życia.** Z tego punktu widzenia nie ma innej niż społeczna geografii miast (osadnictwa). Miasta, podobnie jak inne osiedla (wsie), są sposobem bycia w przestrzeni oraz sposobem organizacji i współtworzenia środowiska życia, których charakter (miejski, wiejski) wynika w dużej mierze z relacji człowieka do natury (Suliborski 2005b, s. 111, Wójcik 2012, s. 228).

Od początku wyodrębnienia się geografii społecznej, w rodzinie geograficznych dyscyplin nie było zasadniczej zgody, co do jej zakresu przedmiotowego i celu badań (por. np. Jackson 1983, Gregory 1981, Cloke, Philo, Sadler 1991, Thrift 1996). Sytuacja ta jest typowa dla większości dyscyplin geograficznych, zwłaszcza w obrębie geografii człowieka. W przeciwieństwie do innych nauk społecznych, trudność w określeniu przedmiotu,

a zarazem definicji, odpowiednich części geografii człowieka wynika z istoty jej samej, głównie ambicji do wyjaśnień całościowych (holizm).

Wielka dyskusja nad podstawami odrębności i przedmiotu badań geografii społecznej przetoczyła się w światowej literaturze na przełomie lat 70. i 80. XX w. Miała ona przynajmniej dwa ważne konteksty. Pierwszy dotyczył przemian teoretyczno-metodologicznych, w tym zakwestionowania wzorca naturalistycznego w geografii człowieka, który zdominował badania końca lat 50. i lata 60. XX w. Drugi kontekst miał związek z przemianami społecznymi, zwłaszcza w odniesieniu do poczucia niesprawiedliwości w podziale dóbr, dostępu do pozycji elitarnych, władzy, itp. (nurty neomarksistowskie). **Środowiskiem intelektualnej przemiany (wzorca badawczego) i jednocześnie przedmiotem badań były miasta. Pracą, która wywołała wówczas intelektualny ferment, nie tylko w środowisku geografów człowieka, była książka D. Harveya (1973) na temat zróżnicowań społeczno-przestrzennych miasta, interpretowanych w kategoriach sprawiedliwości (a właściwie niesprawiedliwości) społecznej i sposobów, które mogłyby prowadzić do zasadniczej przebudowy systemu gospodarki kapitalistycznej, a której efektem był i jest proces koncentracji kapitałów w miastach** (np. Harvey 1973, 1989).

Znawcy historii rozwoju geografii społecznej, zwłaszcza w kręgu anglo-amerykańskim, nie dają czytelnej odpowiedzi na pytanie, czym jest geografia społeczna. R. Panelli (2009) ukazując rozmaite tradycje i konteksty, z których rodziła się geografia społeczna, uważa, że stanowiła ona i nadal stanowi bardzo różnorodną dyscyplinę geograficzną. Ważną jednak konkluzją wynikającą z pogłębionej analizy funkcjonowania tej dyscypliny jest stwierdzenie, że jej charakter zależy w dużej mierze od uwarunkowań instytucjonalnych, filozoficznych i społecznych (Panelli 2009, s. 194). Geografia społeczna przybiera zatem różne formy zależnie od kultury, w której wychowuje się i funkcjonuje badacz. Jest to o tyle istotne, że charakter polskiej geografii społecznej (podejmowane badania, wzorce teoretyczne), zwłaszcza społecznej geografii miast, jest odmienny od rozumienia tej dyscypliny w intelektualnym centrum jej rozwoju (Wielka Brytania), co przekłada się na metodologię badań nad dysproporcjami społeczno-przestrzennymi.

Wobec różnorodności problemowej oraz kulturowej badacz przyjmuje się najczęściej szeroką wizję geografii społecznej jako dziedziny badań, która dopuszcza wszelkie metody i praktyki naukowe opisujące społeczeństwa w relacji do przestrzeni (terytorium, krajobraz, miejsce). Stąd też podkreślenie „społeczna” geografia miasta czy „społeczna” geografia wsi mówi w istocie o pewnej perspektywie widzenia problemów badawczych, różnych – typowo społecznych, ekonomicznych, politycznych, środowiskowych, kulturowych, itd. – z punktu widzenia ludzkich potrzeb, celów

działań, emocji i wartości (por. Knox, Pinch 2010, Phillips, Williams 1985, Wójcik 2009). Podejście społeczne nie dzieli, ale w istocie jednoczy dyscyplinę i próbuje zapobiegać tendencjom redukcjonistycznym lub je osłabiać.

F. Braudel (1971, s. 250) w znakomitej pracy, dotyczącej m.in. relacji nauk społecznych względem siebie, uważał że geografia buduje swą odrębność czyniąc centralnym punktem swych rozważań relację społeczeństw do przestrzeni. Autor pisał o tym w następujący sposób „Geografia w całej swojej pełni wydaje mi się studium przestrzennym społeczeństwa, czy też do końca dopowiadając moją myśl, studium społeczeństwa poprzez przestrzeń”. W miejscu tym można się zastanowić, czy istota geografii społecznej, tak jak rozumiał to F. Braudel, tkwi jedynie w artykulacji przestrzennych treści społeczeństwa, co identyfikuje poprzez metodę jej odrębność, jako nauki („studium społeczeństwa poprzez przestrzeń”) i tym samym podważa samodzielny status w stosunku do innych nauk społecznych. Zachodzi tu również wątpliwość, czy należy stawiać znak równości między „studium przestrzennym społeczeństwa” a „studium społeczeństwa poprzez przestrzeń”. To pierwsze dotyczy raczej rozmieszczenia i zróżnicowań przestrzeni społecznej (studium chorologii społecznej), to drugie sugeruje natomiast traktowanie przestrzeni, jako czynnika sprawczego (wyjaśniającego zjawiska przestrzenne), tj. „**swoistego współczynnika przestrzennego**”, z jakim należy podchodzić do analizy społeczeństw.

O ile koncepcja przedmiotowa geografii społecznej, mimo jej słabości, została w znacznym stopniu zaakceptowana, zwłaszcza przez tych geografów, którzy szeroko pojmują przedmiot i cele dyscypliny, o tyle na gruncie teoretyczno-metodologicznym występują między nimi zasadnicze różnice. W latach 70. XX w., kiedy doszło do kontestacji geografii pozytywistycznej, zarysowały się dwie główne jej wizje (podejścia), oparte na podstawach filozofii marksistowskiej lub eksponujące filozofię człowieka (por. np. Johnston 2003, Blunt 2003). Po ponad 40 latach przemian od paradygmatycznego przewrotu z przełomu lat 60. i 70. XX w. (por. Harvey 1973), liczba podejść uległa pomnożeniu. R. Panelli (2009, s. 186) wyróżnia sześć takich tradycji (podejść), które tworzą różne typy geografii społecznej (tab. 2.1).

W polskiej geografii podejmowano już próby jej systematyzacji sposobów (np. Lisowski 1990, 2008a, 2008b, 2009, Sagan, Czepczyński 2001), które opierają się na kryterium organizacji przedmiotowej. Można wyróżnić przynajmniej trzy ujęcia, zakładające, że:

- 1) geografia społeczna to specyficzne podejście do przedmiotu badań geografii człowieka (społeczno-ekonomicznej), np. transportu, przemysłu, osadnictwa (miast), rolnictwa, w którym akcentuje się rolę człowieka (społeczeństwa) w tworzeniu przestrzeni gospodarczej (adaptacja technik badań społecznych w geografii). Zainteresowanie to najczęściej ogranicza się do badania różnych działalności ludzi w związku z jakością życia oraz